

Naschrift

PIET DE ROOY

Postscript

The issue that is the subject of discussion here is in fact the main problem: the enormous obedience or the refusal and evasion of clerical precepts by Dutch Catholics. In this postscript the first position in this discussion is maintained. Of course, some interdependency between the laity and the clergy can be seen. But the power of 'hell and holiness' was irresistible in instilling obedience. Isolation within the nation was first forced upon the Catholics by a dominant Protestantism; later on it became the result of their own choice, guarded over with much vigour and energy. One final point: the Catholic pillar did not start to crumble in the Interwar period because of all those 'other Catholics', otherwise the revolutionary nature of its downfall in the sixties becomes quite unintelligible.

Deze discussie gaat over hiërarchie: hoeveel nuancering kan worden aangebracht zonder het zicht op de hoofdlijn te verliezen. Die hoofdlijn komt mijns inziens op twee punten neer.

Ten eerste is er een probleem in de wetenschapsbeoefening – waartoe ik evenzeer historici, als de te gemakkelijk gesmade sociologen en politicologen reken – namelijk dat het begrip voor het sacrale element in de godsdienst sterk is afgenomen. Kerkgenootschappen worden behandeld als (bijna) gewone verenigingen, gelovigen als leden van een sociale beweging, ontwikkelingen in religieuze gemeenten als het resultaat van onderling strijdige strategieën. Dat is problematisch, omdat daarmee geen recht wordt gedaan aan het feit dat het hier ging om het zieleheil, waarbij de 'toorn Gods komt over de kinderen der ongehoorzaamheid' (Colossenzen 3:6). Sanctie en beloning op aarde was tijdelijk, in het hiernamaals eeuwig – en dat is een verschil. Dit is geen erg originele gedachte; korthedshalve verwijs ik naar John Milbank.¹ Zeker in Nederland kan het echter geen kwaad dit van tijd tot tijd nog eens naar voren te brengen. Vanaf de jaren zestig werd hier het geloof immers vooral nog slechts geaccepteerd als een vorm van emotie en affectie, waarin spontaan en onbemiddeld een persoonlijk bewustzijn tot uitdrukking werd gebracht.²

Een tweede punt betreft de houding die de gelovigen aannemen ten opzichte van de geboden van de Kerk en de bijbel. Dit kon overigens twee kanten opvallen, zoals ik aan de hand van Lilla in eerste instantie naar voren bracht: de verzaking van de wereld of de onderwerping van de wereld. Hoe

¹ John Milbank, *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason* (Oxford 1990). Een even idiosyncratische als intrigerende bijdrage aan dit debat werd geleverd door Philip Rieff, zie Antonius A.W. Zondervan, *Sociology and the Sacred. An Introduction to Phillip Rieff's Theory of Culture* (Toronto 2005).

² Zeer instructief is in dit opzicht Peter van Rooden, 'Oral History en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom', *BMGN* 119 (2004) 524-551.

dat ook zij, het ging om zeer veeleisende geboden. Werden die naar letter en geest opgevolgd? Nee, doorgaans niet, daarvoor waren ze te totaal. Ze hielden immers in het oude leven te doden: 'Bedenkt de dingen, die boven zijn, niet die op aarde zijn; Want gij zijt gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God' (Colossenzen 3:2-3). Om het leven op aarde een beetje dragelijk te houden werd dus compromis op compromis gestapeld. Maar niet tot in het oneindige. Binnen dat kader valt dan te wijzen op een bijzondere ontwikkeling in het Nederlands katholicisme, vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw. Op dit punt zijn mijn opvattingen onlangs eigenlijk alleen maar sterker geworden na lezing van de monumentale studie van Jos Leenders.³ Een tweetal passages daaruit:

Het in plichten denken en het daaruit voortvloeiende formalisme maakten katholieken tot heel specifieke gelovigen. In allerlei opzichten, maar met name door hun opvatting dat godsdienst vooral iets van de priesters was, alleen door deze vertolkt kon worden (243).

De aard van het clericale gezag maakte dat gezag onontkoombaar en werd steeds dwingender. Dit ging klemmen toen de katholieken in Nederland eerst 'één' werden gemaakt en vervolgens, in de twintigste eeuw, het sociale leven activistisch werd betreden (denk aan de inzet van de kapelaans). Het isolement, eerst vooral opgelegd, werd nu bewust nagestreefd.

In d[i]e priesterlijke maatregelen tegen "dwarsliggers" valt een fasering aan te brengen, met 1868 als beslissend keerpunt. Vóór 1868 was het voor een katholiek al niet mogelijk lid te zijn van de vrijmetselarij, sinds 1868 niet van het Nut. In de jaren 1870 werd het al gauw ongepast dat een katholiek kandidaat stond voor de liberalen. In de jaren 1880 werd het katholiek lidmaatschap van een algemene gezelligheidsvereniging suspect, rond 1900 was alleen informeel contact met andersdenkenden nog mogelijk, na 1910 werd dat zonder meer veroordeeld en afgestraft (445).

Dat ging niet zonder protest. F.A.J. van Lanschot schreef in *De Gids* het gerucht makende artikel 'De Katholieken in Nederland in 1874' over de invoering van 'een soort schrikbewind' en de marginalisering van onafhankelijkheid.⁴ Alberdingk Thijm zou zich in 1886 bitter uitlaten over zijn medekatholieken, die zich terugtrokken in 'een soort van koloniën'.⁵

Volgt hier nu uit dat we hiermee terugzijn bij het beeld van de katholieken als een kudde volgzaam schapen? Dat lijkt me niet, al was het maar omdat het

³ Jos Leenders, *'Zijn dit nu handelwijzen van een herder...!'* *Hollands katholicisme 1840-1920* (Nijmegen 2008).

⁴ Henk van den Berg, *In vrijheid geboren. Negentiende-eeuwse katholieke publicisten in Nederland over geloof, politiek en moderniteit* (Nijmegen 2005) 446-454. De schrijver laat zien dat een politiek liberalisme voor katholieken steeds moeilijker werd. Het lichtpunt was dat zich hier nauwelijks een radicaal ultramontanisme ontwikkelde, maar een 'constitutioneel ultramontanisme', dat wil zeggen dat de grondwet aanvaard werd.

⁵ Michel van der Plas, *Vader Thijm. Biografie van een koopman-schrijver* (Baarn 1995) 409 en 587.

zo'n ongelukkige metafoor is. Die verduistert immers de grote inspanningen die de clerus heeft moeten leveren om de katholieken onder één regime te brengen. Dat vergde een aandacht en inzet, waar vooral Leenders ons in iets meer dan duizend pagina's zo'n inzicht in heeft verschaft, met name in het belang van het opvoeren van de communiefrequentie. Die metafoor is ook niet gelukkig omdat er geen ruimte in zit om rekening te houden met de interdependentie van leken en clerus: ook al was de macht zeer ongelijk, desondanks was er sprake van een zekere onderlinge afhankelijkheid. Niet álles wat de clerus wenste kon onverkort worden doorgevoerd, het was soms zoeken naar een modus. Het vermaak bijvoorbeeld van feestavonden en fanfares moest worden toegestaan, maar dat kon ook nadat het in een katholieke context was ondergebracht. Maar wie zich – zeker als leek – verzette tegen de marges die geboden werden, restte slechts het verlaten van de 'koloniën'. Dat is dan ook gebeurd. Ondanks de katholieke nataliteitspolitiek bleven immers verschillende maatschappelijke organisaties achter bij het getalsmatig optimum.

Maar dit alles neemt niet weg dat de hoofdlijn is dat katholieken gehoorzaam waren, zowel vergeleken met andere bevolkingsgroepen als met katholieken in het buitenland. Dat is hetgeen verklaard moet worden. En dat moet niet schuilgaan achter de aandacht voor de vele wrijvingen en conflicten die ongetwijfeld binnen de katholieke gemeenschap voorkwamen – voor een deel ook juist als gevolg van de reusachtige inspanningen om grotere delen van het leven in een katholieke sfeer te brengen en te houden. Meer onderzoek naar dit soort spanningen levert echter geen andere katholieken op, maar een vervaging van het probleem. Luykx wijst bijvoorbeeld op de dissertatie van Jos van Meeuwen over de katholieke arbeidersbeweging. Daarin valt een rijke hoeveelheid ergernis, woede en verdriet, zelfs dappere strijd aan te treffen. En toegegeven, ondanks de wens van de bisschoppen hebben de standsorganisaties het niet gehaald en wonnen uiteindelijk de katholieke vakorganisaties. Maar een interconfessionele vakorganisatie werd verboden; het Daensisme kreeg geen kans en de katholieke arbeiders bleven, ondanks alles, slechts schamel vertegenwoordigd in de fractie van de RKSP. Hier is het bijbelwoord van toepassing 'van buiten was strijd, van binnen vrees' (2 Corinthiërs 7:5). Die vrees valt slechts te begrijpen, zoals hierboven naar voren gebracht, als rekening wordt gehouden met het gegeven dat aan het individuele en sociale leven een sacrale dimensie verbonden was. Schreef Paulus al niet dat het in wezen ging om een simpele keus: slaven der zonde te zijn of slaven der gehoorzaamheid. 'Gij wáárt slaven der zonde, doch gij zijt van harte gehoorzaam geworden aan dien vorm van onderricht die u overgeleverd is' (Romeinen 6:17).

Recensies

ALGEMEEN

Kossmann, E.H., Wesseling, H.L., *Naooogst* (Amsterdam: Bert Bakker, 2007, 304 blz., €35,-, ISBN 978 90 351 3155 2).

Het zou interessant zijn eens een studie te wijden aan de rol van Nederlandse historici in het publieke debat. Die rol kan verschillende vormen aannemen, bijvoorbeeld die van een directe interventie in verband met een of andere, meestal politieke ontwikkeling in of buiten het vaderland, of ook van een meer afstandelijk, historisch getint commentaar op een contemporain fenomeen dat zich tijdelijk in de belangstelling van het geletterde publiek mag verheugen. Het komt mij voor dat Kossmann een meester van de tweede variant is geweest. Onder de treffende titel *Naooogst* zijn een aantal teksten van zijn hand verzameld die verschenen en/of uitgesproken zijn na 1985. Het gaat daarbij om lezingen voor verenigingen en instituten, openingen van of bijdragen aan symposia en tentoonstellingen, een enkel artikel voor een bundel, een tijdschrift of een krant. Er zijn twee rubrieken: ‘algemeen’ en ‘Nederland’, of misschien beter: ‘de Nederlanden’, want het Zuiden – of België – komt eveneens aan bod.

In deze bijdragen over de Nederlanden zijn enige welomschreven thema's te onderkennen. Democratisering, vernieuwing of juist gebrek aan vernieuwing, en de wording en werking van verschillende politieke instituties worden beschouwd in ‘Nederland in de eerste naoorlogse jaren’, ‘De betekenis van het koningschap voor Nederland, 1890-1992’, ‘Thorbecke tussen zijn tijdgenoten’, ‘De ondergang van het burgerlijke bestaan’, en ‘Soevereiniteit’. De betrekkingen tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden worden uitgediept in ‘Een tuchteloos probleem’, ‘Nut en onnut van grenzen’ en ‘De integratie op het gebied van de letteren’. Een vergelijking tussen Nederland en België vindt men ook in ‘Overleven in bezettingstijd’. Historiografische problemen worden onder de loep genomen in ‘Hoe schrijft men een cultuurgeschiedenis van Nederland?’, ‘De waardering van Rembrandt in de Nederlandse traditie’ en ‘Nut en onnut van Groot-Nederlandse geschiedschrijving’. De Nederlandse Opstand en de tijd van de Republiek komen ter sprake in een stuk naar aanleiding van een Coornhert-herdenking en in een bijdrage over ‘Tolerantie in de Nederlandse geschiedenis’.

De eerste rubriek, ‘algemeen’, is beduidend minder omvangrijk dan de tweede. Dat betekent echter niet dat de stukken uit de eerste rubriek minder belangwekkend zijn. Het eerste is een verhandeling over het belang van de letterenstudie uit 1985 die niets aan actualiteit heeft ingeboet. Zij bevat een waarschuwing om cultuur en politiek nu juist niet met elkaar te verbinden, na alle mislukkingen uit het verleden waarin bijvoorbeeld Tachtigers, communisten en fascistten, maar ook de geestdriftige vernieuwers uit de jaren zestig van